

શ્રી સમયસારજી ગાથા - ૯૨/૯૩
વિડીયો પ્રવચન નં. ૧૯, સળંગ પ્રવચન નં. ૪
તા. ૧૦-૯-૮૭
સ્થળ : દિગંબર જિન મંદિર - રાજકોટ

એમ જાણીને અજ્ઞાન એ ઉત્પન્ન કરે છે કે ભાવકર્મ જીવની દશામાં પ્રગટ થાય છે. નિશ્ચયનયે ભાવકર્મ એક જ જગ્યાએ કહેશે. પ્રોફેસર ! રાગદ્વેષસુખદુઃખ તો પરમાં થાય છે. અને દ્રવ્યકર્મના જે પરિણામ દ્રવ્યકર્મની સત્તામાં છે, કે જે પરિણામ દ્રવ્યકર્મથી અનન્ય છે. એ દ્રવ્યકર્મના પરિણામ એટલે રાગદ્વેષસુખદુઃખના પરિણામ, એ જડ એવા દ્રવ્યકર્મથી અનન્ય એની સત્તામાં છે. અહીંયા આત્માની સત્તામાં ઉપયોગ થાય છે. જાણવાની ક્રિયા, તે જાણવાની ક્રિયાથી આત્મા અનન્ય છે. વસ્તુની સ્થિતિ તો આમ છે.

હવે વસ્તુસ્થિતિને ભૂલનાર જીવ, ઉપયોગની સ્વચ્છતામાં એને રાગદ્વેષસુખદુઃખના પરિણામ નિશ્ચયનયે કર્મના પરિણામ હોવાના કારણે એનો પ્રતિભાસ જ્ઞાનની પર્યાયમાં થતાં એને એમ ભ્રાંતિ થઈ ગઈ છે, કે આ પરિણામ મારા છે. રાગદ્વેષસુખદુઃખના પરિણામ મારા છે. જ્ઞાન મારું છે એ સમયે સમયે ભૂલે છે, જ્ઞાન મારું છે એ સમયે સમયે ભૂલે છે અને આ જ્ઞેયનો પ્રતિભાસ થાય છે તે જ્ઞેય મારા છે, એમ અનાદિકાળથી જીવ બે ભાવનો વિશેષ તફાવત- જુદાઈ જાણતો નથી એટલે પરભાવને પોતાનો માને છે. તેથી તે જ્ઞાનનું અજ્ઞાનત્વ સમયે સમયે પ્રગટ કરે છે.

એ સ્વયં અજ્ઞાની બની જાય છે. એ અજ્ઞાનનો ઉત્પાદક ત્રિકાળી સામાન્ય શુદ્ધ ઉપાદાન તત્ત્વ નથી, તેમ દ્રવ્યકર્મથી પણ ભાવકર્મ ઉત્પન્ન થતું નથી. જીવની સત્તામાં જે ભાવકર્મ ઉત્પન્ન થાય છે એ તો પોતાના અજ્ઞાનથી થાય છે. એ બળાત્કારે દ્રવ્યકર્મ રાગરૂપે પરિણમાવતું નથી, એ તો નિમિત્તમાત્ર છે. પર નિમિત્તનું લક્ષ છે ને ઉપાદાનનું લક્ષ છે નહીં. અનાદિકાળથી પરનું-નિમિત્તનું લક્ષ છે અને નિમિત્તમાં થતા ભાવો જ્ઞાનની સ્વચ્છતામાં જણાય છે. કેમકે જ્ઞાન ઉપયોગની સ્વપરપ્રકાશક શક્તિ છે, એ સ્વચ્છ શક્તિમાં જણાતાં વેંત જ, એમ માની બેસે છે કે રાગ તો મારામાં થાય છે. દુઃખ મારામાં થાય છે. એ જ્ઞાનનું અજ્ઞાન કરે છે. ત્યાં સુધી એ જીવ સંસારમાં રૂવે છે, રખડે છે. ભવનો અંત આવતો નથી. ક્યાંથી આવે ? પારકા ભાવને પોતાના માન્યા અને પોતાના જ્ઞાનમય આત્માને ચૂકી ગયો, કે હું તો જ્ઞાનમય જાણનાર આત્મા છું- ચૂકી ગયો તેથી તે જીવ સમયે સમયે જ્ઞાનનું અજ્ઞાનત્વ

પ્રગટ કરતો થકો અજ્ઞાની બને છે.

જેમ શીત ઉષ્ણરૂપે પરિણમવું અશક્ય છે, એમ રાગદ્વેષસુખદુઃખરૂપે પરિણમવું એના ભાવે પરિણમવું અશક્ય હોવા છતાં હું એ ભાવે પરિણમી ગયો એમ માને છે તે એનું મિથ્યા શલ્ય છે અને એનું નામ અજ્ઞાન છે, ત્યાં સુધી સંસાર ઊભો રહેશે.

હવે એ સંબંધે કાલે ચર્યા થઈ'તી કે રાગદ્વેષ, મોહ ને સુખદુઃખના ભાવો જીવમાં તો થાય છે એવો અનુભવ તો અમને અનાદિકાળનો છે. અને એક આ વાત નવી કાન ઉપર આવી, કે રાગદ્વેષસુખદુઃખ દ્રવ્યકર્મની સત્તામાં પણ થાય છે, એકાંતે જીવની પર્યાયમાં થાય છે એમ નથી, ત્યારે ખડભડાટ તો થાય, કે દુઃખના પરિણામ તો જીવમાં થાય અને જીવ એને વેદે, દુઃખના પરિણામ પુદ્ગલમાં થાય એ વાત અમે સાંભળી નથી અને બેસતી પણ નથી. ન બેસે ત્યાં સુધી તો ક્ષમ્ય છે, પણ એની ઠેકડી ઉડાડવા જેવી નથી. પ્રયત્ન કર તને બેસશે ભાઈ, એ જિનવાણી માતા છે. એના માટે કાલ કહ્યું'તું. એક આધાર આપીશ એમ કહ્યું હતું એ આધાર છે. સમયસારનો જ પાછો આધાર બીજા શાસ્ત્રનો નહીં. છે તો ગોમ્મટસારમાં, પણ ગોમ્મટસારનો આધાર લઈ આચાર્ય ભગવાને પોતે આ વાત કરી છે અને આ વાત સર્વજ્ઞથી સિદ્ધ છે.

આ વાત સર્વજ્ઞ ભગવાને કરેલી છે કે રાગદ્વેષસુખદુઃખના પરિણામ દ્રવ્યકર્મમાં થાય છે. એ આચાર્ય ભગવાન કહે છે કે હું મારા ઘરની વાત કહેતો નથી. પણ એક સમયમાં જેને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થઈ ગયું, તે સ્વ અને પર લોકાલોકને સમયમાત્રમાં પ્રત્યક્ષ જાણે દેખે છે એવા સર્વદર્શી, સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ ફરમાવ્યું છે કે આ રાગદ્વેષસુખદુઃખના પરિણામ એ કર્મ, દ્રવ્યકર્મની સત્તામાં થાય છે અને જ્ઞાનની સત્તામાં જણાય છે પણ જ્ઞાનની સત્તામાં એ ભાવ આવતો નથી. પણ જાણવાના કાળે હું જ્ઞાનમય આત્મા છું એ ભૂલી ગયો અને જે જણાય છે તે મારું. આહાહા ! જાણે છે તે હું, એ રહી ગયું અને જણાય છે તે મારું એવો મોહ ઉત્પન્ન કરે છે.

એ આપણા શાસ્ત્રમાં ગાથા ૧૮૦ છે આપણી પાસે જે શાસ્ત્ર છે ને એમાં ૧૮૦ ગાથા છે. બે ટીકા છે. સમયસાર શાસ્ત્રની બે ટીકા છે. એક અમૃતચંદ્રાચાર્ય ભગવાનની આત્મખ્યાતિ નામની ટીકા છે અને બીજી ટીકા જયસેનાચાર્ય ભગવાને સંસ્કૃતમાં કરી છે. એ આજથી એક હજાર વર્ષ પહેલાં સંસ્કૃતમાં અમૃતચંદ્રાચાર્યે ટીકા લખી. એના પછી બસો-ત્રણસો વર્ષ પછી એટલે આજથી સાતસો, આઠસો વર્ષ પહેલાં જયસેનાચાર્ય થયા છે તેઓશ્રીએ પણ ટીકા લખી છે. એક ત્રીજી ટીકા પણ છે એ સામાન્ય છે.

જુઓ હવે અહીં ૧૮૦ નંબરની જે ગાથા છે એની ટીકા કરતા જયસેનાચાર્ય ભગવાન

ફરમાવે છે કે 'જબ ઉદયમેં આયે હુએ દ્રવ્યકર્મરૂપ', ઉદયમેં આયે હુએ દ્રવ્યકર્મરૂપ રાગદ્વેષ આદિ અધ્યવસાનોંકા અભાવ બતાતા હૈ'. તબ જીવ મેં હોનેવાલે રાગદ્વેષ આદિ ભાવકર્મરૂપ અધ્યવસાનોં કા ભી અભાવ બતાતે હૈ. ઈત્યાદિ રૂપસે સંવરકા ક્રમસે વર્ણન કરતે હૈ.

સંવરની ગાથા ૧૮૧ થી ૧૮૩ છે. આ ૧૮૦ ગાથાની ટીકા છે. પહેલો સામાન્ય અર્થ કરે છે. સામાન્ય એટલે કુંદકુંદચાર્ય ભગવાને જે પ્રાકૃતમાં ગાથા લખી છે. તેનો ટૂંકાણમાં અન્વયાર્થરૂપ અર્થ કરે છે.

હું રાગાદિ ભાવોકે કારણ, એટલે જીવમાં થવાવાળા રાગાદિ ભાવો, તેનું કારણ ઉદય પ્રાપ્ત મિથ્યાદર્શન. આહાહા ! મિથ્યાદર્શન જેમ અહીંયા ભાવકર્મનું નામ છે એમ મિથ્યાદર્શન ત્યાં થાય છે. થાય છે ત્યાં સુધી બે જગ્યાએ થાય છે. નથી થતું તો પછી એક પણ જગ્યાએ નથી થતું, સિદ્ધ અવસ્થા પ્રગટ થાય છે. અથવા ક્રમે યોથે, પાંચમે આવતા એક એક કર્મના ઉદયનો પણ અભાવ થઈને નિર્જરા થાય છે. તેમ તેમ અહીં જોડાણ થતો જે ભાવ તે પણ ઉત્પન્ન થતો નથી. ઉદય પ્રાપ્ત મિથ્યાદર્શન, અજ્ઞાન, અસંયમ તથા યોગ એસે ચાર અધ્યવસાન હૈ. એ કર્મનો ઉદય છે એ ખૂબ ખુલાસો આવશે. આ શાસ્ત્ર જેને જોઈતું હોય તે લઈ જાય વાંચવા, ચોવીસ કલાકમાં લઈને અહીં પછી પાછું આપી દે એ શરતે. કેમકે મળતા જ નથી હવે એ, બીજો કોઈ પ્રશ્ન જ નથી. આહાહા !

યહ બાત સર્વદર્શી, આ જે ઉદયમાં આવેલા મિથ્યાદર્શન તે ઉદયપ્રાપ્ત કર્મની સત્તામાં એ છે. એક યહ બાત સર્વદર્શી, ભગવાન સર્વજ્ઞોને કહી હૈ. આ મૂળમાં છે કુંદકુંદચાર્ય ભગવાનની ગાથામાં છે. 'મિચ્છતં અણ્ણાણં અવિરદિભાવો ય જોગો ય' આહાહા ! આ સર્વદર્શી પરમાત્માએ આ વાત કરેલી છે, કે દ્રવ્યકર્મમાં મિથ્યાદર્શન, રાગદ્વેષસુખદુઃખના પરિણામ એની સત્તામાં થાય છે. હવે તેના શબ્દાર્થની ટીકા કરે છે. રાગદ્વેષસુખદુઃખના પરિણામ એ જીવમાં થાય છે. એ વાત જગતના જીવોને પ્રસિદ્ધ છે, અનુભવથી સિદ્ધ છે. અનુભવ એટલે એનો અજ્ઞાનમય અનુભવ હોં, થાય છે તો જ્ઞાન. આહાહા ! પણ જ્ઞાનને ચૂકી ગયો અને નિમિત્તનું લક્ષ કરે છે તો નૈમિત્તિકભાવ થાય છે. સ્વભાવને ભૂલે છે ત્યારે.

ઉસ પ્રસિદ્ધ જીવ સંબંધી રાગદ્વેષાદિ વિભાવ કર્મોકે અર્થાત ભાવાંતરોકે કારણ, આહાહા ! અહીંયા કાર્ય થાય છે રાગદ્વેષમોહનું, એનું કારણ-નિમિત્ત કારણ, ઉપાદાન કારણ તો તત્ સમયની પર્યાય, ત્રિકાળી ઉપાદાન કારણ નથી. રાગનું કારણ ભગવાન આત્મા નથી. આહાહા ! એ હેતુ પ્રશ્ન કરે છે. ઘણી વાતો શાસ્ત્રોમાં આવે કે પૂર્વ ક્ષણવર્તી પર્યાય પરિણત દ્રવ્ય તે કારણ, ઉત્તર ક્ષણવર્તી પર્યાય પરિણત દ્રવ્ય તે કાર્ય. આવી આવી અનેક પ્રકારની વાતો શાસ્ત્રોમાં તો કોઈ પાર વગરની આવે. આહાહા !

અહીંયા કહે છે કે ઉદયમેં આયે હુએ રાગદ્વેષાદિ વિભાવકર્મો કે અર્થાત્ ભાવકર્મ કે કારણ, કારણ એટલે નિમિત્ત કારણ ઉદયમેં આયે હુએ, જુઓ આ શબ્દ પડ્યો છે. ઉદયમેં આયે હુએ દ્રવ્યકર્મરૂપ રાગાદિ હૈ. અહીંયા રાગનું કારણ નૈમિત્તિકભાવ. રાગ અહીં થાય તો એનું કારણ દ્રવ્યકર્મમાં જે રાગ થાય છે એનું લક્ષ કરતાં હું રાગી, હું રાગી. રાગ થાય છે ત્યાં, જણાય છે જ્ઞાનમાં, જાણવાના કાળે જાણનારને ગ્રહો નહીં અને જે જણાય છે જ્ઞેય એને ગ્રહણ કર્યું. છે તો એ જ્ઞેય, થાય છે અહીંયા જ્ઞાન પણ એ જ્ઞેય મારું એટલે મારામાં રાગ થયો. ઓલું બન્યું નિમિત્ત અને અહીંયા થઈ ગયો નૈમિત્તિકભાવ. સંસાર ઊભો થઈ ગયો.

ઉદયમેં આયે હુએ દ્રવ્યકર્મરૂપ રાગાદિ હૈ. એક તો ભાવકર્મ જીવમાં થાય. બીજું ભાવકર્મ દ્રવ્યકર્મમાં થાય. કહેશે આસ્તે આસ્તે બધી વાત કરશે. એસા સર્વદર્શી સર્વજ્ઞોને કહા હૈ. આ દ્રવ્યકર્મમાં થાય છે ભાવકર્મ, કે સાંભળી નથી અમે વાત. સાંભળી નથી તો નવી સાંભળવી, એમાં શું ! સાંભળી ન હોય તો કાંઈ નહીં. પણ આજે જાગ્યા ત્યાંથી સવાર એમાં શું વાંધો ? આહાહા ! કાલે આ વાત કહી. એક મુમુક્ષુ બહાર નીકળીને કહે છે ભાઈ ! જો આ દ્રવ્યકર્મમાં રાગદ્વેષસુખદુઃખ થાય છે એમ બેસી જાય તો સંસારનો અભાવ થઈ જાય. વાહ રે વાહ ! પકડનારા કોક, કોક તો હોય ને ? બધાય ન પકડે તો કાંઈ નહીં. યોગ્યતા પ્રમાણે કોક-કોક તો પકડનારા હોય. હું ખુશી થયો. વાહ ! એટલું તો લક્ષમાં આવ્યું, કે થાય છે ખરેખર ત્યાં, અને માને છે કે અહીં થાય છે. અહીંયા થાય છે એ માન્યતા છૂટે ને, તો અહીંયા જ્ઞાન થઈ જાય છે. સંસારનો અંત થાય છે એક સમયમાં હોં. આહાહા !

એ સર્વદર્શી સર્વજ્ઞોને કહા હૈ હોં ભાઈ, આ વાત કુંદકુંદાચાર્ય ભગવાન-સમર્થ આચાર્ય આધાર આપે છે, આ વાત મારી કહેલી નથી. સર્વદર્શી પરમાત્માએ, અરિહંતે કહેલી છે. આહાહા ! કે, જેને સાંભળવા ઉપરથી ઈન્દ્રો અને દેવો આવે, અને જેના ગણધર, વજીર લાખો એ સાંભળે. આહાહા ! સભામાં એ વાત દિવ્યધ્વનિમાં આવી છે આ વાત, કે ભાવકર્મ જીવમાં થાય છે એનું કારણ દ્રવ્યકર્મમાં રાગ થાય છે, એનું અહીંયા જ્ઞાન થાય છે. રાગ ત્યાં થાય છે એનું અહીં જ્ઞાન થાય છે. પ્રથમ અહીંયા રાગ થતો નથી. આહાહા ! પ્રથમ અહીંયા જ્ઞાન થાય છે ને ત્યાં રાગ થાય છે. રાગનો પ્રતિભાસ દેખીને હું રાગી, ખલાસ એ જ્ઞાનનું અજ્ઞાન કરી નાખ્યું. સર્વદર્શી સર્વજ્ઞોને કહા હૈ.

યહાં શિષ્યને શંકા પડી, હવે શિષ્ય એ શંકા કરે છે. શંકા સારી છે, બધાને શંકા થાય એવી વાત છે. શંકાય થાય ને કોઈને આશંકાય થાય, કોઈને શંકા થાય. એમ બે પ્રકારના જીવો હોય. શિષ્યને શંકા કિ, કી અધ્યવસાન તો ભાવકર્મમેં હોતા હૈ. અધ્યવસાન તો ભાવકર્મ તો, અહીં જ થાય છે, જીવમાં જ થાય. આ વળી નવું ક્યાંથી આવ્યું ? શિષ્યે

સમજવા માટે પોતાને બેસતું નથી એટલે શંકા કરી. ઈસલિયે ઉનકો જીવ સંબંધી હી હોના ચાહિયે, કહેના ચાહિયે. શું કહ્યું શિષ્યે, કે દયા, દાન, કરુણા, કોમળતાના ભાવ તો જીવમાં જ થાય એમ કહેવું જોઈએ. વળી, દયા, દાન, કરુણાના ભાવ પુદ્ગલમાં થાય છે દ્રવ્યકર્મમાં થાય છે. એ આ શું ? આહાહા ! આ વાત સર્વજ્ઞોએ કહેલી છે. ન બેસે તો ડીપોઝીટ રાખવી, વાત નહીં ફરે આ.

કહે છે, કે ઈસલિયે ઉસકો જીવ સંબંધી હી એમ, કથંચિત્ નહીં, સર્વથા જીવમાં થાય છે એમ કહેવું જોઈએ, કથંચિત્ કહે તો તો બેનો સ્વીકાર થઈ ગયો. તો તો નરમ પડી ગયો અને ભેદજ્ઞાનનો અવકાશ રહી ગયો.

જીવ સંબંધી હી હોના ચાહિયે. એ તો જીવમાં જ થાય ને દયા, દાન, કરુણા, હિંસા અહિંસાના પરિણામ-હિંસા, અહિંસાના પરિણામ તો જીવમાં થાય. તો હિંસાના અને અહિંસાના પરિણામ કોઈ દિ' પુદ્ગલમાં થતા હશે ? આહાહા ! શંકા તો થાય-શંકા તો થાય અને સમજદાર હોય એને આશંકા પણ વિશેષ સ્પષ્ટતા માટે થાય. ઉદયમે પ્રાપ્ત દ્રવ્યકર્મરૂપી કારણોકા ભાવ પ્રત્યે દુઃખ, અધ્યવસાન કેસે કહ શકતે હૈ ? ભાવકર્મ તો જીવમાં થાય એમ કહો. પણ અધ્યવસાન આદિ ભાવકર્મ ત્યાં દ્રવ્યકર્મમાં થાય છે એ તમે કેવી રીતે કહી શકો છો, સમજાવો અમને. આહાહા ! કેમ કે આ જૂના કાને નવી વાત અમે સાંભળીએ છીએ. અત્યાર સુધી તો, એટલો તો અમને એકેન્દ્રિયથી માંડીને આજ સુધી અનુભવ છે કે સુખદુઃખ તો જીવમાં જ થાય. આહાહા !

ઈસકા સમાધાન આચાર્ય કહતે હૈ, કરતે હૈ કિ યહ બાત નહીં હૈ. તું કહેશ કે જીવમાં જ થાય ભાવકર્મ અને દ્રવ્યકર્મમાં ન થાય, એમ જો તારી શંકા હોય તો, તું જે માની બેઠો છો અને કરી રહ્યો છો એમ નથી. યહ બાત નહીં હૈ, ક્યોંકિ ભાવકર્મ તો દો તરહકે હોતે હૈ, ભાવકર્મ બે પ્રકારના થાય. બે પ્રકારના છે, છે તો એક જ પ્રકારનું પણ ભૂલે તો બીજે પ્રકારે થાય છે. ભાવકર્મ દો તરહકે હૈ, હોતે હૈ.

એક જીવ સંબંધી લ્યો, એક જીવમાં થવાવાળું ભાવકર્મ રાગદ્વેષ-મોહ, સુખદુઃખના પરિણામ એક જીવ સંબંધી. એટલે જીવના પરિણામ, જીવ સંબંધી. દૂસરે પુદ્ગલસંબંધી હૈ. અરે ! બીજું ભાવકર્મ તો પુદ્ગલ સંબંધી છે. એક જીવસંબંધી અને એક પુદ્ગલસંબંધી. એક નૈમિત્તિક અને એક નિમિત્તમાં. ક્રોધ, માન, માયા, લોભ આદિ પ્રગટરૂપ ભાવો જીવસંબંધી ભાવકર્મની જે પ્રગટતા થાય છે-ક્રોધ, માન, માયા, લોભની, સમયે સમયે નવા કર્મ, સ્વભાવને ભૂલીને આવે એટલે એ જીવ સંબંધી ભાવકર્મ ક્રોધાદિક કહેવાય. તથા પુદ્ગલપિંડ જો ઉદયમે આતે હૈ, ઉનમે જો શક્તિ હૈ અનુભાગ શક્તિ, ઉનકો

પુદ્ગલદ્રવ્યરૂપ ભાવકર્મ કહેતે છે. એસા હી કહા છે, ગોમ્મટસારનો આધાર આપે છે હવે પોતે, જયસેન આચાર્ય ભગવાન ગોમ્મટસારનો આધાર આપે છે, ‘પુગ્ગલપિંડોદવ્વકોહાદિ ભાવદવ્વં તુ’.

અહીંયા, યહાં દષ્ટાંત દ્વારા સમજાતે હેં કે મીઠી યા કડવી. દષ્ટાંત આપીને સમજાવે છે, એ દ્રવ્યકર્મમાં ભાવકર્મ થાય, એ ઘડીકમાં અમને બેસતું નથી. કાંઈક દષ્ટાંત આપો તો ખ્યાલ અમને કંઈ આવે. દષ્ટાંત આપે છે.

સમજાતે હેં કે મીઠી યા કડવી આદિ સ્વાદવાલી ચીજ, મીઠી અને કડવી એક સ્વાદવાળી વસ્તુ નોકર્મના પરિણામ છે. ચીજ જબ ભક્ષણ કી જાતી હૈ-એ ખોરાક લેવામાં આવે છે, જીભ ઉપર મૂકે જ્યારે કડવી, મીઠી વસ્તુ જીભ ઉપર મૂકે ત્યારે ભક્ષણ કી જાતી હૈ, તબ ઉસ ખાનેવાલે જીવકે, એ ખાવાવાળા જીવને, જીભ ઉપર મૂકનારા જીવને, મીઠા યા કડવા આદિ, જે કંઈ પ્રકારની વસ્તુ હોય એવી આદિ સ્વાદકા પ્રગટ વિકલ્પરૂપ જીવ સંબંધી ભાવ હોતા હૈ, કે આ ખાટી છે ને આ મીઠી છે. એવો જે વિકલ્પ ઉત્પન્ન થાય છે એ જીવ સંબંધે છે. ખાટી મીઠી પદાર્થમાં છે. ખાટી-મીઠી સંબંધેનો વિકલ્પ જીવમાં થાય. ખાટી-મીઠી જે પર્યાય છે એ તો નોકર્મની સત્તામાં, ખાટી મીઠીના પરિણામ નોકર્મના એનો ઉડીને અહીંયા જીવમાં પ્રવેશ નથી થતો, પણ આ ખાટી વસ્તુ છે આ મીઠી વસ્તુ છે એવો જે વિકલ્પ, ખાટી-મીઠી એ નિમિત્ત છે અને એના સંબંધે ઉત્પન્ન થતો વિકલ્પ. આ ખાટો પદાર્થ છે, આ પદાર્થ મીઠો છે-તીખો છે એવો જે વિકલ્પ ઉત્પન્ન થાય છે એ જીવની સત્તામાં, જીવની પર્યાયમાં થાય છે. સ્વભાવને ભૂલે છે એને વિકલ્પ આવો ઉત્પન્ન થાય છે ખાટા-મીઠાનો, એ જીવ સંબંધી છે. અને ખાટી-મીઠી વસ્તુ છે એ નોકર્મ સંબંધી છે. એક નિમિત્ત અને એક નૈમિત્તિક. દષ્ટાંતથી સમજાવે છે.

જીવ કે મીઠા યા કડવા આદિ સ્વાદકા પ્રગટ વિકલ્પરૂપ જીવ સંબંધી ભાવ હોતા હૈ. એ જે વિકલ્પ ઉઠ્યો. આ ખાટો પદાર્થ ને આ મીઠો પદાર્થ એ વિકલ્પ છે એ જીવ સંબંધી છે. અને ખાટો મીઠો પદાર્થ છે એ પુદ્ગલ સંબંધી છે. ખાટો મીઠો જે પદાર્થ છે તે તો પુદ્ગલ છે અને આ ખાટો પદાર્થ છે ને આ મીઠો પદાર્થ છે એવો જે એના લક્ષે ઉત્પન્ન થયેલો વિકલ્પ એ તો જીવની સત્તામાં થાય છે. એ કાંઈ નિર્વિકલ્પ ધ્યાનમાં બેઠો નથી. આહાહા !

ઉસ ભાવ સંબંધી ભાવ હોતા હૈ. ઉસ ભાવકી વ્યક્તતા અર્થાત્ પ્રગટ હોનેકા કારણ આ વિકલ્પ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ, નૈમિત્તિકભાવ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ, નિમિત્ત છે. ખાટો મીઠો પદાર્થ એના લક્ષે વિકલ્પ ઉઠ્યો છે, એ વિકલ્પ ઉઠ્યો છે એ જીવ સંબંધી છે અને વિકલ્પમાં નિમિત્ત છે, એ નોકર્મ છે. એ નિમિત્ત અને નૈમિત્તિકના સંબંધથી જોવામાં

આવે તો બે જગ્યાએ એ થયું. ખાટો, મીઠો ત્યાં પદાર્થ છે ને એના સંબંધે જે ખાટા-મીઠાનો વિકલ્પ અહીંયા થાય છે. હોને કે કારણ મીઠી યા કડવી આદિ દ્રવ્યકે ભીતર રહેનેવાલી, મીઠી યા કડવેપનેકી શક્તિ હૈ. એ તો દ્રવ્યમાં છે. ખાટો-મીઠો, અવસ્થા તો ત્યાં છે. અહીંયા ક્યાં છે ? અહીંયા એ સંબંધનો વિકલ્પ થાય છે બસ.

જો કિ પુદ્ગલદ્રવ્ય સંબંધે હૈ. એ ખાટા-મીઠાના જે પરિણામ છે, એ તો પુદ્ગલની અવસ્થા છે. જીવની અવસ્થા નથી. પણ ખાટું, મીઠું છે આ, એવો જે વિકલ્પ ઉઠે છે એ તો જીવની અવસ્થામાં થાય છે. એક નિમિત્ત અને બીજું નૈમિત્તિક. ઈસ શક્તિકો પુદ્ગલકા ભાવકર્મ કહેતે હૈ. એ ખાટા-મીઠાની શક્તિને પુદ્ગલનો ભાવ કહેવામાં આવે છે. ઈસ તરહ, એ દૃષ્ટાંત પૂરો થયો.

ઈસ તરહ-શક્તિ એટલે અનુભાગ શક્તિ. એનામાં અનુભાગની શક્તિ, પર્યાય-પર્યાય. પર્યાયની વાત છે. ખાટી-મીઠી પર્યાય છે અને એનો પણ ખાટી મીઠીનો પ્રગટ અનુભાગ છે એને પર્યાયમાં ખાટા-મીઠાની શક્તિ એનામાં છે. અને ખાટો, મીઠો છે એવો વિકલ્પ જીવમાં થાય છે. (શ્રોતા :- એનામાં જે શક્તિ એટલે પર્યાય શક્તિ રહેલી છે) પર્યાય-પર્યાય, દ્રવ્ય નહીં. એક ધ્યાન રાખવું કે, નિમિત્ત અને નૈમિત્તિક સંબંધ જે બને છે તે બે દ્રવ્યની પર્યાય વચ્ચે બને છે. એ એક નિયમ. બે દ્રવ્યના પરિણામ વચ્ચે નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ હોય. સામાન્યની સાથે નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ ન હોય. જ્યાં શક્તિ લખે ત્યાં એની શક્તિની વ્યક્તિ ખાટી-મીઠી. કેમ કે ખાટી-મીઠી જે પર્યાય છે, એ તો પર્યાય છે. સામાન્ય સ્વભાવ ખાટો મીઠો નથી. એ તો સ્પર્શ-રસ-ગંધ-વર્ણવાણો શક્તિરૂપે છે. અહીં તો પ્રગટ ખાટી-મીઠી અવસ્થા થઈ છે. કોઈ પદાર્થ ખાટો અને કોઈ પદાર્થ મીઠો ઈ એની પર્યાય છે. પર્યાય-પર્યાય વચ્ચે નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ હોય. સામાન્ય દ્રવ્યની સાથે નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ ન હોય. ઈસ તરહ, એ દૃષ્ટાંત પૂરો થયો.

ઈસ તરહ ભાવકર્મકા સ્વરૂપ જીવ સંબંધી, એ તો જીવની અવસ્થામાં થાય. જીવ પોતાના જ્ઞાનમય આત્માને ભૂલે ત્યાં સુધી. હું જ્ઞાનમય છું એમ ભૂલે છે સમયે-સમયે ત્યારે નિમિત્તનું લક્ષ કરે છે ને નિમિત્તના લક્ષે થતો નૈમિત્તિકભાવરૂપે પોતે પરિણમી જાય છે જીવ. એ તો જીવસંબંધી ઔર પુદ્ગલ સંબંધી દો તરહકા જાનના. બે તરહ, બે તરહ એ બે જાત છે. એક જીવમાં અને એક પુદ્ગલમાં. ભાવકર્મ બે જગ્યાએ થાય છે એમ લેવું. એક જગ્યાએ થાય છે એમ ન લેવું. શિષ્યનો પ્રશ્ન છે. એક જ જગ્યાએ થાય છે. શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો તો કે ભાવકર્મ તો જીવમાં જ થાય. કે નહીં. ભાવકર્મ બે જગ્યાએ થાય છે. જો ભાવકર્મ એકમાં થાય તો સ્વભાવ થઈ જાય. અને નિમિત્તના લક્ષે થાય છે. તો જો નિમિત્તનું

લક્ષ છૂટે તો ભાવકર્મનો પણ અભાવ થઈ જાય છે. આહાહા ! આ તો જૈન દર્શન, ન્યાયથી, લોજીકથી વાત ચાલે છે.

ઈસ તરહ ભાવકર્મકા સ્વરૂપ જીવ સંબંધી ઔર પુદ્ગલ સંબંધી, દો તરહ કા જાનના. જહાં કહીં ભાવકર્મકા વ્યાખ્યાન હો. હવે એક સિદ્ધાંત સિદ્ધ કરે છે આચાર્ય મહારાજ, કે જ્યાં જ્યાં ભાવકર્મની વાત તમે વાંચો શાસ્ત્રમાં કે સાંભળો ભાવકર્મ, જ્યાં ભાવકર્મની વાત આવે ત્યાં તમારે તરત જ કોઈને કહેવું નહીં પણ મનમાં વિચારવું કે ભાવકર્મ બે જગ્યાએ હોય, એક જ જગ્યાએ ન હોય. એક જગ્યાએ હોય તો સ્વભાવ થઈ જાય.

જહાં-કહીં ભાવકર્મકા વ્યાખ્યાન હો વહાં એસા હી મતલબ સમજને યોગ્ય હૈ કે બે જગ્યાએ થાય છે ભાવકર્મ, મહાસિદ્ધાંત. વે અધ્યવસાન ચાર હૈ. મિથ્યાદર્શન કર્મ જિસકે ઉદયસે વિપરીત શ્રદ્ધાન હોતા હૈ. નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ બતાવે છે. અજ્ઞાન જિસકે ઉદયસે, કર્મના ઉદયથી. કર્મના ઉદયથી એટલે કર્તા-કર્મ નથી. નિમિત્ત-નૈમિત્તિક છે એ બે વચ્ચે. ઉદયથી એટલે કે એના નિમિત્તના કારણે લેવું. ત્યાં બળાત્કારે કાંઈ રાગરૂપે આત્માને પરિણમાવે કર્મ એવું છે નહીં. એ પોતાના સ્વભાવને ભૂલીને રાગરૂપે પરિણમે ત્યારે રાગમાં કર્મના ઉદયને નિમિત્તમાત્ર કહેવામાં આવે છે. બે વચ્ચે કર્તા-કર્મ નથી.

અજ્ઞાન, જિસકે ઉદયસે જ્ઞાનકી મંદતા રહેતી હૈ. અવિરતિભાવ અર્થાત્ કષાયોંકા ઉદય જિસકે કારણ અપને આત્મામેં ચારિત્ર કા યથાર્થ અનુભવ નહીં કર શકતા. યથાયોગ્ય અર્થાત્ શરીરાદિ નામકર્મકે ઉદયકે કારણ આત્માકે પ્રદેશોકા હલનચલનરૂપ વ્યાપાર હોતા હૈ અથવા આત્માકી યોગ શક્તિકા પરિણમન હોતા હૈ. એમ નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ બે દ્રવ્યોની, બે પર્યાય વચ્ચે થઈ જાય છે. માટે ભાવકર્મ બે જગ્યાએ છે એમ લેવું. દુઃખ આત્મામાં જ થાય છે એમ ન લેવું. આહાહા !

કથંચિત્ કહો તો વાંધો નથી, સર્વથા નહીં. અજ્ઞાન છે ત્યાં સુધી દુઃખ જીવની પર્યાયમાં થાય છે એમ છે, પણ જ્યાં સ્વભાવનું લક્ષ કરે ત્યાં દુઃખનો અભાવ થઈ જાય છે. દુઃખ થાય છે એનું નિમિત્ત કારણ પરનું લક્ષ છે. બહિર્મુખતા છે ત્યાં સુધી વિભાવ છે. જ્યાં અંતર્મુખ દૃષ્ટિ થઈ તો વિભાવનો અભાવ થાય છે ને કર્મની નિર્જરા થઈ જાય છે એ ઉદયનું નામ નિર્જરા થાય છે. ઔદયિક ભાવ હોય તો ઉદય. આહાહા ! એમાં જોડાય, એનું લક્ષ કરે, એમાં ઔદયિક ભાવ થાય તો ઓને ઉદય કહેવાય. એ ઉપયોગ અંદરમાં જોડાઈ જાય તો કર્મના ઉદયને નિર્જરા નામ દેવામાં આવે છે.

હવે ૯૩ નંબરની ગાથા આવે છે.

શ્રોતા :- નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ બંધાયેલા દ્રવ્યમાં હોય કે છૂટા દ્રવ્યમાં હોય.

ઉત્તર :- એક પરમાણુ હારે ન હોય, સ્કંધમાં હોય. એક પરમાણુ નહીં. સ્કંધ છે એ કર્મ છે ને રજકણોનો પિંડ સ્કંધ છે, એક પરમાણુ નહીં, એ કર્મની અંદર અનુભાગ છે. એ અનુભાગનો ઉદય આવે છે ને જીવ એમાં જોડાય છે. જોડાવું જોઈએ ઉપયોગને આત્મામાં અને જોડાય છે પરમાં, પરનું લક્ષ કર્યા કરે છે આમ સમયે સમયે સ્વભાવને ભૂલીને, એટલે એમાં જોડાય છે કર્મના ઉદયમાં અને અહીંયા ભાવકર્મ પ્રગટ થાય છે. સંસાર ઊભો થાય છે એ સ્થિતિ છે. કર્મ પણ નથી અને જીવમાં ભાવકર્મ પણ થતું નથી એમ નથી. અને કર્મના ઉદયથી રાગ થાય છે એમ પણ નથી. પોતાના શુદ્ધનયથી ચ્યૂત થાય ત્યારે રાગ થાય છે. મહા સિદ્ધાંત. આહાહા ! જ્યારે રાગ થાય ત્યારે પરપદાર્થને નિમિત્ત કહેવામાં આવે છે.

(શ્રોતા :- શું પ્રશ્ન હતો તે સમજાણો નહીં. શીત-ઉષ્ણનો દાખલો છે એ નોકર્મનો છે અને બીજી ઉદયની વાત છે. બે દાખલામાં ફેર છે.) ફેર છે પણ એ નિયમરૂપ નિમિત્ત કોણ છે ? કે નોકર્મ નથી. નિયમરૂપ નિમિત્ત દ્રવ્યકર્મ છે. હવે દ્રવ્યકર્મ છે એ એક પરમાણુની વાત નથી, પિંડ છે. દ્રવ્યકર્મનો પિંડ શબ્દ છે. સમજી ગયા ? એટલે એમાં, એ પિંડમાં કર્મનો ઉદય આવે કે ન આવે ? એમાં તમારો શું વિચાર ચાલે છે. (શ્રોતા :- નોકર્મ સાથે નિયમરૂપ સંબંધ નથી નિયમરૂપ નિમિત્ત થઈ શકતું નથી) કેમ કે વિગ્રહગતિમાં નોકર્મ નથી. છતાં મિથ્યાદર્શન થાય છે. કર્મના ઉદયની હારે જોડાય છે. નિયમરૂપ નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ દ્રવ્યકર્મની સાથે છે. નોકર્મ તો ઉપચારથી નિમિત્તનું નિમિત્ત કહેવામાં આવે છે. (શ્રોતા :- અવ્યાપ્તિ દોષ આવી જાય છે.) આવી શકે. કેમકે આ તો છે ને મેં દૃષ્ટાંત આપ્યું.

જગતના જીવોને દ્રવ્યકર્મ અત્યારે દેખાતું નથી. દ્રવ્યકર્મ તો દેખાતું નથી. નોકર્મ તો દેખાય છે. શરીર દેખાય છે એટલે શરીરમાં આત્મબુદ્ધિ કરે છે. હવે શરીરમાં આત્મબુદ્ધિ ક્યારે થાય કે એ દર્શનમોહના ઉદયમાં જોડાય તો, એમ.

એક પ્રશ્ન આવ્યો 'તો મુંબઈમાં, તમે કહો છો કે-આ દ્રવ્યકર્મમાં જોડાય છે જીવના પરિણામ, તો દ્રવ્યકર્મ તો છદ્મસ્થને દેખાતા નથી, જણાતા નથી. એ તો અવધિજ્ઞાનીનો વિષય અથવા તો કેવળીનો વિષય છે. આ તો મતિશ્રુતજ્ઞાની છે. ભલે કુમતિ પણ છદ્મસ્થ છે અને દ્રવ્યકર્મ તો સૂક્ષ્મ છે. તે તો કાંઈ જણાતાં નથી તો એમાં એ જોડાતા આમ થાય છે, એમાં જોડાતા આમ થાય છે એને વશ થાય તો આમ થાય છે. એ કાંઈ સમજાતું નથી અમને. એનો શું કંઈ ન્યાય છે એની પાછળ વાત કરો, એવો પ્રશ્ન આવ્યો તો કે, હા. જબરદસ્ત ન્યાય છે. એ હમણાં પ્રશ્ન આવ્યો મુંબઈમાં.

એક અહીં વીસ વર્ષ પહેલા પ્રશ્ન આવ્યો 'તો. એક અજાણ્યો માણસ હતો, બહારગામથી

આવ્યો'તો, સામો બેઠો હતો, એણે પ્રશ્ન કર્યો'તો. વીસ વર્ષ પહેલા ત્યારે હું વાંચતો'તો અહીંયા, ત્યારે એવો પ્રશ્ન બીજો આવ્યો'તો કે દ્રવ્યકર્મ તો જણાતા નથી અને દ્રવ્યકર્મમાં જોડાય છે. કે સાંભળો ભાઈ કે કાર્ય થાય છે, એ તો અનુભવ છે કે નહીં? રાગ થાય, દ્વેષ થાય, દુઃખ થાય, સુખ થાય, હર્ષ થાય, શોક થાય એ તો અનુભવમાં આવે છે કે-નહીં? કે હા, એ તો અનુભવમાં આવે છે. તો જો કાર્ય અનુભવમાં આવે છે તો કારણ વિના કાર્ય હોઈ શકે નહીં. એટલે નક્કી થાય છે કે એનું લક્ષ તથા (તે) પ્રકારના ઉદયમાં જોડાય છે. ભલે તને ન જણાતાં હોય. છદ્મસ્થ છો તું. કર્મનો વિપાક તને ન જણાતો હોય તો કાંઈ નહીં પણ તારી બુદ્ધિ આત્મામાં આવતી નથી. પરમાં જાય છે તો પર એક દ્રવ્યકર્મ છે એનાં લક્ષે એના વશે એ પોતે વિભાવરૂપે પરિણમી જાય છે. સ્વભાવથી ભ્રષ્ટ થઈને પોતે વિભાવરૂપે સમયે-સમયે પરિણમી જાય છે. આહાહા ! માટે દ્રવ્યકર્મ પણ નિમિત્તરૂપે છે. આહાહા ! કાર્ય ઉપરથી કારણ હોય, હોય ને હોય જ. એ કાર્ય થાય છે તો તેનું નિમિત્ત કારણ હોય. ઉપાદાન કારણ તો પરિણામ છે અને નિમિત્ત કારણ ચારિત્રમોહનો દર્શનમોહનો ઉદય છે એ આપણે આવી ગયું છે.

આ પ્રયોજનભૂત વાત છે. આહાહા ! મારું લક્ષ તો પ્રયોજનભૂત ઉપર પહેલેથી છે. બહુ આપણે સાથે અભ્યાસ કરતા ઘણું યાદ રાખ્યું. પણ પાછું, બહુ યાદ ન રહ્યું. ભૂલાઈ ગયું. આહાહા ! ક્યા ગુણસ્થાને કેટલી કર્મની પ્રકૃતિ ઉદય ને વિછયુતી ને એ બધું, ઈશ્વરભાઈ પણ ભેગા હતા. ચંદુભાઈ તો હોય જ. બધા ભણતા'તા. ચીમનભાઈ ! આ નિશાળમાં જેમ ભણવા બેસે ને બાળક હોય એમ અમે ભણતા'તા બાળક થઈને, તો જ ભણાય, નહીંતર ભણાય નહીં. અહીં તમારી પાસે તમારા જેટલી ઉંમરના આવે ને, એ શીખવા બાળક થઈને આવે તો શીખાય. આહાહા ! નહીંતર શીખાય નહીં. વિદ્યા ન ચડે. હું જાણું છું તો ગયો દુનિયામાંથી. (શ્રોતા :- શિયાળામાં સવારે ૫ વાગ્યે જાતા) શિયાળામાં સવારે પાંચ વાગ્યે જાતા. એ તો એક ઈતિહાસ થઈ ગયો. (શ્રોતા :- ૩૫ વર્ષ થયા.) ૩૫ વર્ષ. (શ્રોતા :- શિયાળામાં પાંચ વાગ્યે શરણાલાલજીના કલાસમાં જતા-પ્રવેશિકા શીખતા)

એક એવો બનાવ બન્યો. શરણલાલજી ટીચર તરીકે હતા. દૃષ્ટિ વિપરીત પણ ટીચર તરીકે હતા. શબ્દનો અર્થ બરાબર સમજાવે એટલો પણ એનો ઉપકાર ગણાય આપણા ઉપર. એક વખત મેં એને ખાનગીમાં પૂછ્યું'તું. કે વર્ષોથી આ હું સાંભળું છું વ્યાખ્યાનો, પહેલા સ્થાનકવાસીમાં સાંભળતો'તો. સાધુઓના સાધ્વીઓના, હવે ગુરુદેવના સાંભળું છું. હું તો સ્વયં શાસ્ત્ર વાંચું એવી શક્તિ મને મળે તો મને સંતોષ થાય. એના માટે અભ્યાસ કરું તો કેટલો ટાઈમ જોઈએ. તમે મને ટાઈમ આપશો-કે હા. કેટલા ટાઈમમાં શાસ્ત્ર વાંચી

શકીશ ? કેટલા ટાઈમ પછી. તો કહે સીફ ઇ મહિના. ઇ મહિના, સિફ ઇ મહિના હોં. ઇ મહિના સુધી હમ કો દે દો. અચ્છા કબૂલ હૈ. મેં તો એમ કીધું. તું મારો ભગવાન. મને એમ કે બે ત્રણ વર્ષ લાગશે. પછી મેં પૂછ્યું કે આપની પાસે જે ટાઈમ હોય એ ટાઈમે આવું. એના ટાઈમે જ આપણે જવાયને આપણે જરૂર હતી ને. પોષ મહિનાની ઠંડી. સવેરે પાંચ બજે આના. અચ્છા કબૂલ. પાંચ વાગ્યાનો ટાઈમ આપ્યો. એ પાંચમાં પાંચ મિનિટે પહોંચી જાઉં. પહેલા તો એકલો જતો'તો.

આ ઈતિહાસ છે થોડોક, પાંચ મિનિટમાં કહી દઉં છું. અભ્યાસ કરવા જેવો છે. આની પાછળ કહેવાનો મારો આશય જીવોએ અભ્યાસ કરવા જેવો છે. અને જે ચીમનભાઈ અહીં આવ્યા પછી ઘણાં જીવો આ રીતે તૈયાર પણ થયા. (શ્રોતા :- ચાર પાંચ દિવસ તો એકલા ગયા) એકલો ખાનગી. (શ્રોતા :- ચંદુભાઈને વાત ન કરી) ચંદુભાઈને ય નહીં. (શ્રોતા :- પછી ખબર પડી. ચંદુભાઈ શેના પાછળ રહે ?) એ ચંદુભાઈને ખબર પડી મગનભાઈને ખબર પડી કે ભાઈ એકલા એકલા શું કરો છો ? આહાહા ! મને એ પછી તાવ આવવા મંડ્યો ઝીણો. સમજી ગયા. શરદીવાળું શરીર, ઘણાં વર્ષ પહેલાની વાત છે. ઘરમાં વાત ન કરી. જો વાત કરું તો જવા જ ન દે કોઈ. રાગ છે ને વ્યક્તિનો. આહાહા ! વાત ન કરાય. કેમકે આપણે તો આપણું કરવું'તું ને શરીરનું તો (જે થાય તે) પછી ચંદુભાઈને એ બધા આવવા માંડ્યા પછી કોટડીમાં ગયો, નવલકુંજમાં, રૂમ ઉપર હું ગયો'તો. પહેલા અહીંયા શરૂ થયું ને પછી જ્યારે બધા આવવા માંડ્યા પછી ત્યાં આપણે રામનિવાસમાં શરૂ થયું. પણ એ જૈનસિદ્ધાંત પ્રવેશિકાથી માંડીને છેક ગોમ્મટસાર. આહાહા ! છેક ઘણાં પ્રકારો તત્ત્વાર્થસૂત્ર, ગોમ્મટસાર ઘણાં ઘણાં શાસ્ત્રોનું અધ્યયન અમે સાથે કર્યું ૩૫ વર્ષ પહેલા.

કેમકે ખરેખર આ તત્ત્વજ્ઞાન એવું છે કે કેવળ શાસ્ત્ર વાંચવાથી કે કેવળ સાંભળવાથી આનો ઉકેલ આવે એવું નથી. ભલે શાસ્ત્ર નિમિત્ત હોય. દેશનાલબ્ધિ નિમિત્ત હોય છે એનો નિષેધ નહીં પણ ખરેખર તો નિર્ણય પોતાને કરવો જોઈએ, કે વસ્તુ શું છે ? કેમ છે ? એમાં ઊંડો ઉતરે અને નિરંતર નિર્ણય કરે અને વિચાર કર્યા કરે, મંથન કર્યા કરે, ભેદજ્ઞાનનો વિચાર કર્યા કરે, તો એને આગળ વધવાનો ચાન્સ છે.

અહીંયા કહે છે કે આ ભાવકર્મ એક જગ્યાએ સાંભળ્યું છે બીજી જગ્યાએ ક્યાંથી આવ્યું આ. એ અનાદિનું છે. તે સાંભળ્યું નથી એટલે નથી ? આહાહા ! બે જગ્યાએ ભાવકર્મ છે. છે તો એક જ જગ્યાએ બીજી જગ્યાએ તો નવું ગાંડો ઊભું કરે છે, એ ગાંડો થઈ ગયો છે, પાગલ થઈ ગયો છે. રાગ મારામાં થાય છે. પાગલ છે એ. આહાહા !

અને રાગ મારામાં થાય છે એવો જો પક્ષ રાખશે અને પક્ષ ગળશે પણ નહીં તો એને આત્માનો અનુભવ થવાનો નથી. પક્ષ ગળે-પક્ષ ગળવો જોઈએ. ભલે રાગ રહી જાય પણ રાગનો પક્ષ મારી નાખે. રાગ ચારિત્રનો દોષ છે અને રાગ મારો એવો પક્ષ એ શ્રદ્ધાનો દોષ થઈ ગયો. ગુરુદેવે ૪૫ વર્ષ સુધી શ્રદ્ધાના દોષ ઉપર હંટર લગાવ્યા છે. કેમકે હંટર લગાવ્યા વિના એ સીધો ચાલે એવો નથી. કરુણાનો હંટર કરુણાનો. (શ્રોતા :- હંટર મારે એ કરુણા) હા, કરુણા. હિતને માટે-આપણા હિતને માટે. આહાહા ! જ્ઞાનીની તો કરુણા જ હોય ને. ચંદુભાઈ, એને શું બીજું ? આહાહા ! કોઈ પામો-કોઈ પામો, આહાહા ! એ કરુણાની મૂર્તિ થઈ ગઈ એ તો જેને એનો પ્રત્યક્ષ લાભ લીધો હોય એને જ ખબર પડે. આહાહા ! જેને એની હાજરીમાં લાભ નથી લીધો એ જીવ અત્યારે ચોધાર આંસુએ રડે છે.

એક અમદાવાદમાં ભાઈ મળ્યા મને, તે ભાઈ રોવા માંડ્યા. મેં કીધું કાં શું છે ભાઈ ? તેમણે કહ્યું કે, ગુરુદેવની હાજરીમાં મેં ગુરુદેવ અમદાવાદ પધારતા'તા. મને કેટલાક ભાઈઓ કહે, પણ હું જતો નહોતો. પણ પાછળથી એના સ્વર્ગવાસ પછી એનું સાહિત્ય વાંચ્યું. આહાહા ! વાંચ્યું, બોલતા રડવા માંડ્યો, કાંઈ વાંધો નહીં, જાગ્યા ત્યાંથી સવાર. આહાહા ! એ જ્ઞાનીનો પ્રત્યક્ષ યોગ એ પણ એક લ્હાવો છે. જીવનનો લ્હાવો છે. આહાહા ! (શ્રોતા :- લ્હાવો બહુ લીધો) બહુ લ્હાવો લીધો. આ પુરુષ તો અજોડ છે. એ જ્યારે યુગલજી જેવો સમર્થ વિદ્વાન એ પણ જ્યારે વાત કરે છે ત્યારે આંખમાંથી પાણી દડદડ ચાલ્યા જાય છે. આહાહા ! અમારે તો એ સૂર્યકિર્તી અત્યારે હતા એમ માનીએ છીએ અને સૂર્યકિર્તિની વાણી અમે સાંભળી છે. આહાહા ! એવી સરસ વાતો કરી એણે, આહાહા ! બીજાનેય આંખમાંથી આંસુ આવી જાય. આ તો રોતા જ હોય એની સામે તો હું જોઉં જ નહીં. એટલે એ તો રોતા જ હોય. થાય, થાય. ગુરુદેવ પ્રત્યે કોને ન થાય ? આહા ! જીવનનો તારણહાર, તારક બન્યા આપણા. આહા !

નહીંતર આપણે બધા અંધારામાં હતા. આહાહા ! ક્રિયાકાંડમાં પડ્યા'તા. દેહ, મન અને વાણીની ક્રિયાથી ધર્મ થાય ને આગળ વધે તો પુણ્યથી ધર્મ થાય, શાસ્ત્રથી જ્ઞાન થાય ને પુણ્યથી ધર્મ થાય. થઈ રહ્યું, કરો મજા. આહાહા ! (શ્રોતા :- યુગલજી તો કહે કે ગુરુદેવ તો અમારા તારણહાર એનો તો અનંત ઉપકાર છે અમારા ઉપર. એ તો નહીં પણ આ ગુજરાતી પ્રજાનો અમે તો ઉપકાર માનીએ છીએ, અનંતો ઉપકાર એમ ત્યારે કહે. હા, ગુજરાતી પ્રજાએ સોનગઢમાં અમને કેવો સાથ આપ્યો. કેટલો આવકાર આપ્યો ને કેવી રીતે રાખ્યા, એ ઉપકાર પણ અમે હજી નથી ભૂલતા. ભલે ગમે તેટલો દ્વેષ કરે પણ અમે એ ઉપકાર. ગુજરાતી લોકોનો નથી ભૂલતા. હિંદી વાળાને આશ્રય આપ્યો) એમ જ હોય.

(શ્રોતા :- હવે ત્રીજે ક્યાંય ભાવકર્મ ગોતી કાઢતા નહીં.) હવે બેયનો અભાવ થવાનો છે, ત્રીજું ગોતવાનું નથી. (શ્રોતા :- એનું સાચું ભાવકર્મ જ્ઞાન થાય.)

એ જ હું કહું છું એ તો જ્ઞાન છે. આહાહા ! હવે એ ભાવકર્મમાં જે પર ભિન્ન છે એમ જેણે જાણ્યું જેના જ્ઞાનમાં આવ્યું એને ભાવકર્મ ક્યાં રહેવાનું છે ? આહાહા ! એનો તો અલ્પકાળમાં મોક્ષ થાય, થાય ને થાય જ. હવે ૯૩ ગાથાનું મથાળું.

થોડોક ઈતિહાસ કીધો. આ તો અમે સાથે અભ્યાસ ૩૫ વર્ષ સુધી કર્યો'તો. (શ્રોતા :- બધા અભ્યાસ કરે એટલા માટે આ વાત કરી.) હા. એટલા માટે. હા, એટલા માટે અને અભ્યાસ કરે છે બધા. રસ લ્યે છે-ચીમનભાઈનો લાભ લ્યે છે એ સારી વાત છે. પાયાની વાત છે. (શ્રોતા :- રુચિ છે એમ કરીને એને બહુ પ્રોત્સાહન નથી દેવા જેવું. ઘરે વાંચવું જોઈએ એમ કાં નથી કહેતા?) હા, એ તો પછી ઘરે વાંચવાની ઈચ્છા નો થાય એને ? થાય જ ને વાંચશે. આપણે શ્રદ્ધા રાખો. બધા વાંચશે, વાંચશે જ. (શ્રોતા :- બધાને વાંચવાની બંધી આપી છે. પ્રતિજ્ઞા આપી છે. પા કલાક અડધી કલાક, એક કલાક સ્વાધ્યાય કરવાનો.) એમ. લ્યો એ તો આજે સાંભળ્યું. સારું કર્યું. આહાહા ! (શ્રોતા :- બધાય ઊભા થઈને બંધી લ્યો.) અરેરે ! આવા શીખડાવનારની કદર રાજકોટે કરી એમ મને વિચાર આવે છે. રાજકોટ આખા સંઘે હોં. આખો સંઘ, આખા સંઘનો એકમત છે. ભાઈ મારા કાન ઉપર તો વાત આવે. બહુ સારું સમજાવે છે. આહાહા ! પ્રશંસા ખાતર પ્રશંસા નથી, પણ જેનો જે રીતે ઉપકાર હોય એનો એ રીતે, સજ્જન ઉપકારને ઓળવે નહીં. સજ્જન ઉપકારને ઓળવે નહીં. આહાહા !

પ્રાણ જાતો હોય અને લોટો પાણીનો કોઈ આપે અને પ્રાણ બચી જાય તો જિંદગી આખી એને ભૂલે નહીં. સજ્જન ઉપકારને ઓળવે નહીં. જેટલો જેનો જે પ્રકારનો ઉપકાર, કોઈને કોઈ પ્રકાર, કોઈને કોઈ પ્રકાર, કોઈને કોઈ માત્રામાં, વિશેષ માત્રા ભલે ફેરફાર હોય-પણ સજ્જન ઉપકારને ઓળવે નહીં.

૯૩ નંબરની ગાથા જેનું મથાળું. જ્ઞાનથી કર્મ ઉત્પન્ન થતું નથી. આત્માનું જ્યાં જ્ઞાન થયું ને ભાન થયું કે હું તો જાણનાર, જાણનાર, દેખનાર છું. આહાહા ! હું રાગાદિનો, દ્રવ્યકર્મ ને નોકર્મનો કરનાર નહીં. હું એનો જાણનાર પણ કથંચિત્, એ સર્વથા જાણનાર જ્ઞાયકનો હું છું. એવું જ્યાં જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે જીવને, જ્ઞાનથી એટલે આત્મજ્ઞાનથી, શાસ્ત્રજ્ઞાનથી નહીં, શાસ્ત્રજ્ઞાન જ્ઞાન જ નથી. ભ્રમણા છે, એ જ્ઞેય છે. આહાહા ! એ તો જ્ઞાનની ઉપાધિ કહી એને. જ્ઞાનથી એટલે આત્મજ્ઞાનથી, અનુભવ જ્ઞાનથી, અનુભૂતિથી એટલે સ્વસંવેદનજ્ઞાનથી. જેવો જ્ઞાનાનંદ પરમાત્મા છે, એવો જ ભગવાન આત્મા

અંતરસન્મુખ થઈને જ્ઞાનમાં જ્ઞેય થયો, ધ્યાનનું ધ્યેય થયો, શ્રદ્ધામાં શ્રદ્ધેય થયો અને પરિણમન મોક્ષમાર્ગનું પ્રગટ થાય છે. એવી એક સમ્યગ્જ્ઞાનની દશા પ્રગટ થાય તેવું જે જ્ઞાન, એવું જ્ઞાન જેને પ્રગટ થયું હોય તેને કર્મ ઉત્પન્ન થતું નથી. એટલે રાગાદિનો હું કર્તા છું એવું મિથ્યાત્વ ઉત્પન્ન થતું નથી, એમ હવે કહે છે. ૯૩ નંબરની ગાથા.

પરમપ્પાણમકુવ્વં અપ્પાણં પિ ચ પરં અકુવ્વંતો ।

સો ણાણમઓ જીવો કમ્માણમકારગો હોદિ ॥ ૧૩ ॥

પરને ન કરતો નિજરૂપ, નિજ આત્મને પર નવ કરે,

એ જ્ઞાનમય આત્મા અકારક કર્મનો એમ જ બને. ૯૩.

ગાથાનો અર્થ છે. કુંદકુંદાચાર્ય ભગવાનની ગાથા છે. જે એટલે જે કોઈ જીવ પરને પોતારૂપ કરતો નથી. જે પરભાવ અને પરદ્રવ્યો જ્ઞાનમાં જ્ઞેયપણે ભલે જણાય, પણ એ જ્ઞેયો મારા છે એમ માનતો નથી. કેમ કે જ્ઞાનમાં જ્ઞાયક સ્વજ્ઞેયપણે આવી ગયો. આહાહા ! જે સમ્યગ્જ્ઞાનમાં જ્ઞાયક સ્વજ્ઞેયપણે બિરાજમાન થયો અને જે જ્ઞાનમાં જ્ઞાયક સ્વજ્ઞેયપણે અભેદપણે સમયે સમયે જણાય રહ્યો છે. એવી એક જ્ઞાનની દશા જેને પ્રગટ થાય છે તેને પરજ્ઞેયો ભલે જણાય, પણ એ પરજ્ઞેયો મારા છે એવી મિથ્યાબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થતી નથી.

પોતારૂપ કરતો નથી અને પોતાને પણ, આહા ! પોતાનો જે આત્મા જ્ઞાનાનંદ આત્મા દૃષ્ટિમાં અનુભવમાં આવી ગયો. તે પોતાને પણ પર કરતો નથી એટલે એ પરરૂપ હું છું એમ માનતો નથી. પર મારા નથી હું પરનો નથી એવું ભેદજ્ઞાન થઈ ગયું છે.

તે જ્ઞાનમય જીવ, આહાહા...એ જ્ઞાનમય તો હતો, પણ જ્ઞાનમય થયો. જ્ઞાનમય તો અનાદિથી જીવ છે. જ્ઞાનમય હતો ને જ્ઞાનમય થયો. જ્ઞાનમય હતો તે દ્રવ્ય છે અને જ્ઞાનમય થયો તે અનુભવ છે. પ્રગટ જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે, જ્ઞાયકના અવલંબે એ જ્ઞાન પ્રગટ થયું પછી તે કર્મને કરતો નથી, તે જ્ઞાનમય જીવ કર્મોનો અકર્તા થાય છે. અર્થાત્ કર્તા થતો નથી. મૂળમાં કર્તા થતો નથી, અકર્તા છે એમ લાખ્યું અને આમાં કહે છે કે અકર્તા પ્રતિભાસે છે. આહાહા ! આ બેય વાત વિચારવા જેવી છે.

જ્ઞાનથી આ આત્મા પરનો અને પોતાનો, પરનો એટલે દ્રવ્યકર્મનો અને નોકર્મનો. પરસ્પર વિશેષ જાણતો હોય ત્યારે સ્વજ્ઞેય અને પરજ્ઞેયનો તફાવત જાણતો હોય ત્યારે, આત્માનો ને નિમિત્તનો નહીં. જ્ઞાયક એવું સ્વજ્ઞેય અને કર્મના પરિણામ અને નોકર્મના પરિણામ જે પરજ્ઞેય છે. એવા પોતાનો ને પરનો પરસ્પર વિશેષ-તફાવત-જુદાઈ જાણતો હોય ત્યારે, પરને પોતારૂપ નહીં કરતો થકો, એ દ્રવ્યકર્મમાં ઉત્પન્ન થતાં ભાવકર્મને

પોતાના છે એમ જાણતો માનતો નથી.

અહીંયા જ્ઞાન જ પ્રગટ થાય છે અને કર્મમાં રાગ પ્રગટ થાય છે. આહાહા ! બેયની સત્તા ન્યારી જુદી જુદી છે. જ્ઞાન ભિન્ન ને જ્ઞેય ભિન્ન. જ્ઞાન ભિન્ન ને રાગ ભિન્ન એ પણ એક પ્રકાર છે ભેદજ્ઞાનનો. આત્મા ને આસ્ત્રવનું ભેદજ્ઞાન કરતા પણ અનુભવ થાય છે. અને જ્ઞાયક, જ્ઞાન ભિન્ન ને જ્ઞેય ભિન્ન એ ઓના કરતા ઊંચા પ્રકારની વાત છે. માટી ચોપડીને પછી નહાવું, સ્નાન કરવું, માટી લગાવવી શરીર ઉપર પહેલા અને પછી સ્નાન કરવું એ પણ એક લાઈન છે. એ પણ એક લાઈન છે. એના કરતા ઊંચી લાઈન આ છે. આહાહા ! કે આસ્ત્રવની ઉત્પત્તિ જ ન થવી, સીધી સંવરની ઉત્પત્તિ થઈ જાય.

કહે છે કે જ્ઞાન અને જ્ઞેયનું ભેદજ્ઞાન. જ્ઞાન અને રાગનું ભેદજ્ઞાન એક અને જ્ઞાન અને જ્ઞેયનું ભેદજ્ઞાન. જ્ઞાન તો અહીંયા છે. જ્ઞાનમય જીવ તો અહીંયા છે ને આ બધા જ્ઞેયો છે. આત્મા સિવાયના પર જ્ઞેયને જ્ઞેય કહેવાય. અહીંયા (આત્મામાં) જ્ઞાન થાય છે અને આ બધા જ્ઞેયો, એ જ્ઞેય-જ્ઞાયક સંકરદોષ જ્યારે ટળે છે ત્યારે, પોતારૂપ નહીં કરતો ને પોતાને પર નહીં કરતો પોતે જ્ઞાનમય થયો થકો, આહાહા ! જ્ઞાનમય થયો, જ્ઞાનમય તો હતો. જ્ઞાનમય તો બધા જીવો છે. કોઈ જીવ રાગમય નથી, ભવી હો કે અભવી હો. કોઈ જીવ રાગમય નથી. સર્વ જીવ જ્ઞાનમય છે જે સમજે તે થાય. શ્રીમદ્નું એક આવું વાક્ય છે. છે ને ભાઈ. આહાહા ! 'સર્વ જીવ છે જ્ઞાનમય જે સમજે તે થાય' એવું કાંઈક છે. હેં? યોગસારમાંય છે. આહાહા ! એ તું રાગમય નથી, રહેવા દે, ભૂલી જા થોડીકવાર, ભૂલી જા. હું રાગમય છું ને મારે ના પાડવી ? કે તું રાગમય નથી એમ અમે તારા આત્માને જાણીએ છીએ. તું તારા આત્માને જાણતો નથી પણ અમે તારા આત્માને જાણી લીધો છે લે ! કેમકે અમે અમારા આત્માને રાગથી રહિત જાણ્યો છે તો બધા આત્મા રાગથી રહિત જ હોય. આહાહા !

અરે એક વખત સ્વભાવના પક્ષમાં તો આવ, પક્ષાતિકાંત તો પછી. અરે વ્યવહારનો પક્ષ તો છોડ. અરે છોડ નહીં તો ગળે એમાં તો આવ. આહાહા ! કે હું તો જ્ઞાનમય આત્મા જાણનાર, જાણનાર, જાણનાર. આહાહા ! ભાવકર્મ, દ્રવ્યકર્મ, નોકર્મથી રહિત છું. માંગલિક, મંગલાચરણમાં કહ્યું કે તારો આત્મા ભાવકર્મ, દ્રવ્યકર્મ, નોકર્મથી રહિત છે. નમઃ સમયસારમાં, માંગલિકમાં કહ્યું, તારો આત્મા એવો છે. આહાહા ! તું રાગી નથી. કે ભાઈ સંસારી જીવ ! જીવ સંસારી હોય જ નહીં. આહાહા ! જીવ કહેવો અને એને સંસારી કહેવો એ તો લાંછન છે. જીવ તો જ્ઞાનાનંદ પરમાત્મા અંદર બિરાજમાન છે તે જીવ છે.

જ્ઞાનમય થયો થકો, જ્ઞાનમય તો હતો પણ ભેદજ્ઞાન થયું. સ્વપરનો વિભાગ ખ્યાલમાં આવ્યો. કે જાણનાર તે આત્મા છે અને જે રાગાદિ જણાય છે તે કર્મના પરિણામ છે તે

જીવના પરિણામ જ નથી. જીવના પરિણામ જ નથી. મૂળમાં ભૂલ છે. ૧૯ નંબરની ગાથામાં આ વાત કરી છે. અંતરંગમાં ઉત્પન્ન થતાં મોહાદિ એ જીવના પરિણામ નથી, કર્મના પરિણામ છે. આહાહા !

કહે છે કે જ્ઞાનમય થયો થકો, જ્ઞાનમય તો હતો અનાદિ અનંત, પણ દૃષ્ટિમાં હું રાગમય છું એવી વિપરીત દૃષ્ટિ હતી. ગુરુગમે, ગુરુની કૃપા અને પોતાની યોગ્યતાથી એવો એક બનાવ બની જાય છે સહજ, કે જીવ જ્ઞાનમય છે એમ ભાન થાય છે નવું. જ્ઞાનમય થયો થકો, આહાહા ! આ છે અને થાય છે, છે તો દ્રવ્ય છે અને થાય છે એ પર્યાયપરિણત દ્રવ્ય થયું. મોક્ષમાર્ગમાં આવી ગયો. જ્ઞાનમય થયો થકો કર્મનો અકર્તા પ્રતિભાસે છે. કુંદકુંદ ભગવાને એમ લખ્યું છે કે કર્મનો કર્તા થતો નથી, ટીકાકાર કહે છે કર્મનો અકર્તા પ્રતિભાસે છે.

પહેલા કર્મનો કર્તા થયો'તો ને હવે અકર્તા થયો એ પર્યાય અપેક્ષાએ કથન છે. પણ દ્રવ્ય સ્વભાવની અપેક્ષાએ જોવામાં આવે તો હું તો અકર્તા હતો ને આજેય અકર્તા છું એમ મને પ્રતિભાસ થયો. કર્તાપણાની માન્યતા છૂટી જાય છે અકર્તા પ્રતિભાસે છે. એ સ્પષ્ટતાથી સમજાવવામાં આવે છે. વખત થઈ ગયો.